

Et vigtigt år i folkeskolens historie?

Lærere og skoler i Østhimmerland omkring 1814

Af Erik Nørr

I bogen Skole – kirke – arkiv, der udkom som festskrift til Erik Nørr i november 2004, skrev universitetslektor Michael Bregnsbo et essay med titlen »Skoleloven af 1814 – refleksioner over dens baggrund i 1700-tallet«. Heri rejste han tvivl om, hvorvidt 1814 var så skelsættende et år i den danske skoles historie som normalt antaget. I nedenstående artikel replicerer Erik Nørr på baggrund af et kildemateriale fra landsbysogne i Himmerland i årene omkring 1814.

En vigtig reform eller en videreførelse af ældre lovgivning

Det er altid vanskeligt at sætte skel i historien. Enhver periodisering er valgt af pædagogiske grunde, så en fremstilling kan falde i passende afsnit, og andre historikere vil måske med lige så god ret foretrække andre skel. På samme måde kan det være vanskeligt at fastslå, om en udvikling er begyndt på et bestemt tidspunkt, for der vil næsten altid være linjer, som kan føres tilbage til en tidligere udvikling. Inden for dansk skolehistorie har man ofte anført, at begyndelsen til den danske folkeskole kunne dateres til skoleanordningerne af 1814, som indførte skolegang for alle børn. Ganske vist var der også skoler før den tid, men de var enten ikke særligt gode, eller de var ikke for alle børn. Som bekendt er det ikke ligegyldigt, hvorfra en sag anskues. Det er ikke uden betydning, om en fremstilling af skolevæsenet tager sit udgangspunkt i begyndelsen af det 19. århundrede, eller om den tager udgangspunkt i det 18. århundredes forhold. For en 1700-tals historiker, der har kendskab til skoler overalt i landet, og som beskæftiger sig med den del af befolkningen, der har gået i skole, ser skoleanordningerne af 1814 måske noget anderledes ud. De er blot en fortsættelse af og indskærpelse af 1700-tallets lovgivning. For nylig er dette synspunkt blevet forfægtet af lektor Michael Bregnsbo, som ikke uden videre er tilbøjelig til at betragte 1814 som noget markant, afgørende skel. Han opfordrer derimod til, at der foretages undersøgelser af skolevæsenets stade rundt omkring i landet før 1814, hvorefter spørgsmålet om skoleanordningernes betydning kan besvares mere kvalificeret.¹

Da jeg i en årrække har beskæftiget mig med skolevæsenet på landet i det 19. århundrede og har undersøgt skoleforholdene i en række himmerlandske sogne over en længere periode,² føler jeg mig udfordret til at svare på Michael Bregnsbos rejste spørgsmål: skete der med skoleanordningerne af 1814 så mange forbedringer, at det

Biskop Jens Bloch (1763-1830), biskop over Viborg Stift 1805-30. Virkede aktivt i årene forud for 1814 for at få skolereformerne udstrakt til Jylland. Han medvirkede også til, at stiftet i 1816 fik et præstegårdsseminarium i Ranum, men det fik kun en kortvarig levetid (lukket i 1820). Biskoppen besøgte også skolerne i stiftet, som indtil 1922 omfattede det himmerlandske område. Men opgaven med de mange skole- og kirkesitater oversteg biskoppens kræfter. Teologen Otto Møller, hvis far var præst i Viborg Stift, fortæller således, at biskop Bloch kunne finde på at notere datoer for visitatsbesøg, hvor han ikke havde været i sognet. Maleri i Viborg Stifts Museum.

er berettiget at tale om et afgørende brud med »gammel slendrian« i skolevæsenet på landet, eller var der allerede forud et vel fungerende skolevæsen. Udtrykket »gammel slendrian« er ikke min opfindelse, men samtidens betegnelse for, at skolevæsenet ikke blev forbedret. Jeg vil tage udgangspunkt i amtsprovst Gerhard Tetens' første beretninger fra skolevisitater i årene 1812, 1813 og 1815, som giver en god beskrivelse af de østhimmerlandske skolars og især læreres forhold forud for gennemførelsen af de nye skoleordninger.

Men først lidt om gennemførelsen af skolereformen i Jylland, som var en forudsætning for, at Tetens mødte op i samtlige østhimmerlandske skoler.

Skolereformen udstrækkes til Jylland

Den Store Skolekommission, eller som dens officielle navn var: Kommissionen angående det almindelige Skolevæsen, havde i en længere årrække forberedt den nye

skolereform, og den 10. oktober 1806 udsendtes der et såkaldt provisorisk reglement for almueskolevæsenet på landet. Indholdet af reglementet lignede i høj grad det, der otte år senere blev til skoleanordningen gældende for hele landet.³ Foreløbig skulle den nye skoleplan dog afprøves på Sjælland, Fyn og Lolland-Falster. Jylland blev indtil videre holdt udenfor, selv om skolevæsenet her trængte mest til forbedringer.

En af de vigtigste forudsætninger for et bedre skolevæsen var en få skabt et lærer-korps, der var langt bedre uddannet end hidtil. Undervisningen på landet blev i sog-nene varetaget af degnene og, hvor sådanne ikke fandtes, af skoleholdere. Det gam-le skel mellem de to kategorier skulle nu ophæves. Degneembederne skulle op-hæves, og indtægterne herfra skulle komme alle lærere til gode. Dog skulle degnens kirkelige forpligtelser ikke afskaffes, men disse måtte fremtidig varetages af lærer-ne.⁴ Det provisoriske reglement fastlagde en række mindstekrav, en lærer måtte op-fylde for at blive ansat i skolen. Blandt kravene var, at læreren skulle kunne læse med færdighed og kunne skrive læseligt og uden fejl. Allerbedst ville det være, hvis man kunne ansætte en seminarieuddannet kandidat. Var der seminarister blandt ansøgerne, skulle disse foretrækkes frem for de øvrige ansøgere.

I Jylland fortsatte skolevæsenet efter 1806 som hidtil, men helt uanfægtet af det provisoriske reglement var det jyske skolevæsen dog ikke. Der blev gennemført vis-se bestemmelser, som forudgreb en kommende reform. Det for skoletilsynet så vig-tige amtsprovsteembede blev ikke kun oprettet på Øerne, men også i Jylland.⁵ Nog-le steder tog det dog nogen tid at få afviklet de gamle herredsprovsteembeder. I nog-le amter især i Jylland blev der oprettet mere end et amtsprovsteembede på grund af de store afstande. I Østthimmerland kom de fire herreder Fleskum, Hornum, Helligum og Hindsted fra 1812 til at udgøre sit eget amtsprovsti, Aalborg Amts Østre Amts-provsti.

En række jyske gejstlige, heriblandt biskoppen over Viborg Stift, Jens Bloch, gjorde et stort arbejde for at fremme skolesagen.⁶ Han benyttede enhver mulig lej-lighed til at opfordre Kancelliet til at udstrække den provisoriske skoleplan til også at omfatte de jyske stifter.⁷ Biskoppen forsøgte gentagne gange at få provsterne og præsterne til ved skolebesøg og katekisationer at virke for et bedre skolevæsen. En forudsætning herfor var nemlig, at børnene blev flittigere til at møde i skolen, og at præsterne gav lærerne den nødvendige vejledning.⁸ Specielt ved landemodet i juni 1810 indprentede biskoppen stiftets gejstlighed, at de over for både menighederne og lærerne skulle indskærpe, at de skulle sørge for en mere stabil skolegang, specielt om sommeren. Hvis en »kjerlig Formaning« ikke hjalp, gav biskoppen præsterne bemyndigelse til at holde børnene tilbage fra konfirmationen.⁹

Ved cirkulære af 9. december 1809 indhentede Kancelliet udtalelser fra biskopper og præster om deres holdning til enkeltheder i det foreløbige reglement. Kancelliets erklærede hensigt var at udstrække ordningen til Jylland. Bl.a. derfor kom bestem-melsen fra 1810 om, at præsterne skulle vejlede lærerne, også til at gælde for de jyske stifter. Kancelliet anmodede samtlige biskopper om at foreslå egnede præster, der kunne vejlede ikke-seminarieuddannede lærere, således at disse kunne blive i stand til at klare undervisningen efter de nye krav. Det var hverken af økonomiske eller menneskelige grunde muligt at erstatte alle de uegnede lærere med andre ud-

Skolerne på Lindenborg gods var i begyndelsen af 1800-tallet blandt de bedste i landet. Grev Ernst Schimmelmann var svoger til Ludvig Reventlow på Brahetrolleborg, og han udstedte i 1786 et reglement for godsets fem skoler, som i høj grad lignede det tilsvarende for de reventlowske skoler. Litografi af Emil Bærentzen.

dannede. Selv om der efterhånden blev oprettet et lærerseminarium i hvert stift, var der endnu ikke et tilstrækkeligt antal kvalificerede læreremner på markedet. Biskop Bloch lod straks opfordringen til at undervise lærerne gå videre til samtlige provster og præster i stiftet.¹⁰ Da der ikke i første omgang meldte sig et tilstrækkeligt antal præster, gentog Bloch sin opfordring på sine visitatser og i et senere cirkulære.¹¹ Biskoppen foreslog heri, at præster, der »føle hos sig selv Nidkjerhed og Iver for Skolevæsenets Fremme«, oprettede små hjælpeseminarier i præstegården, og at de her samlede de skolelærere fra de nærmeste sogne, der manglede kundskaber, og som ville være i stand til at lære noget. Biskoppen var dog ikke overbevist om, at alle var i stand til dette. Bloch tilbød på egen bekostning at oprette en slags seminarium i bispegården, hvor de lærere, som præsterne havde undervist, kunne få et afsluttende to måneders kursus.

Blandt de mest ivrige for at komme i gang med at vejlede lærerne var den vikarierende provst over Hornum Herred, sognepræst E.B. Holst, Ellidshøj-Svenstrup. Han indsendte en større afhandling, »Forslag til Skolevæsenets bedre Indretning og Skolelærernes større Embeds-Duelighed«, til biskoppen.¹² Straks efter biskoppens opfordring forlangte Holst, at de to lærere i hans eget pastorat mødte i præstegården

hver lørdag til vejledning.¹³ Også andre præster i Hornum Herred tilbød sig, bl.a. sognepræsterne S. Villumsen, Øster Hornum, L. Ottesen, Nørholm og senere også F. Schiønning, Årestrup-Buderup-Gravlev.¹⁴ Biskop Bloch var dog ikke helt tilfreds med antallet af præster, der udbød lærerkurser. Han opfordrede derfor generelt til, at præsterne sørgede for at undervise og vejlede deres eget pastorats ikke-uddannede lærere, særligt i undervisningens metodik.¹⁵

Der er ingen tvivl om, at biskop Blochs bestræbelser bar frugt. Gejstligheden fik større opmærksomhed henledt på skolesagen og især på lærernes duelighed. At dette var en nødvendighed i hvert fald i de fire østhimmerlandske herreder, hvis en skole-reform i praksis skulle gennemføres, fremgår tydeligt af amtsprovst Gerhard Tetens' visitatsindberetninger fra 1812, 1813 og 1815.

Amtsprovst Gerhard Tetens' skolevisitatser

Sognepræsten i Gunderup-Nøvling siden 1786, Gerhard Tetens, blev i 1812 udnævnt til amtsprovst over hele Østhimmerland. Gerhard Tetens var søn af den tidligere biskop i Viborg Peder Tetens, og han havde siden 1792 været herredsprovst over Fleskum Herred. Som nyudnævnt amtsprovst og medlem af amtsskoleledertationen havde Tetens pligt til at føre overopsynet med samtlige skoler og lærere i sine fire herreder: Fleskum, Hellum, Hindsted og Hornum. Han skulle jævnligt besøge skolerne, og han skulle indberette til biskoppen og til Kancelliet om skoleforholdene i distriktet. Dette arbejde lå ham ikke særlig fjernt, da han i en længere årrække havde deltaget i tilsynet med det lindenborgske skolevæsen. På grevskabet Lindenberg havde Ernst Schimmelmänn allerede i 1786 reformeret skolevæsenet og havde fået indrettet skoler og ansat lærere, der stod mål med kravene i de nye skoleanordninger.¹⁶ De lindenborgske skoler lå dels i Tetens' eget herredsprovsti, dels i det nærliggende Hellum Herred. Tetens havde også en familiemæssig kontakt til grevskabet, idet han i 1798 blev gift med en datter af godsforvalter Niss Andkier, som havde den daglige ledelse af grevskabet. Tetens deltog således i en årrække sammen med Andkier i møderne i skolekommissionen, der i 1786 oprettedes for grevskabets skoler, og fik herved et godt indblik i skoleforholdene.¹⁷

Amtsprovsten gik løs på sit nye job med krum hals, men det var et anstrengende arbejde at besøge så mange skoler i de vidtstrakte områder og med den tids veje. Han havde ganske vist ret til at blive transporteret af sognebeboerne, men der skulle mange rejser til for at besøge fire herreders skoler. Han måtte derfor i nogen grad forsømme sit præsteembede, men han havde som amtsprovst ret til en kapellan. Som det fremgår af de gengivne skolevisitatsberetninger, måtte han også i flere år forsømme at visitere i kirkerne, da skolerne havde førsteprioritet. De mange skolebesøg måtte i mange tilfælde finde sted, når vejret ikke var ret godt,¹⁸ da Tetens havde dårlige erfaringer med at komme om sommeren, da der ofte kun var mødt få elever, om overhovedet nogen. Da Tetens i oktober 1816 havde overværet eksamen i 33 skoler, benævnte han arbejdet som »en ikke lystelig Tidsfordriv, naar ej Pligt bød det«, men han trøstede sig ved, at han på flere skoler fik lejlighed til »at see og rette adskillige Uordener«, og på den måde følte, at han gjorde gavn.¹⁹

Indberetningerne om skolevisitatserne for årene 1812, 1813 og 1815, der findes

bevaret i Viborg Bispearkiv og i Danske Kancelli,²⁰ giver et tidsbillede af skoleforholdene og specielt lærerforholdene i årene forud for gennemførelsen af skoleanordningen af 1814 i Østjylland. Man kan altid diskutere, hvor gode kilder visitatsberetninger er. Ofte siger sådanne mindst lige så meget om visitator som om de visiterede. En provst eller en biskop vil måske ikke have hele sandheden frem, da et dårligt skolevæsen også på en måde kunne skyldes manglende tilsyn, eller visitator ville beskytte de visiterede.²¹ Beretningerne kan også være farvet af, at visitator har haft for store eller for små forventninger, eller måske ukendskab til lokale skoleforhold. Med hensyn til provst Tetens peger flere forhold på, at hans indberetninger giver et rimeligt billede af skolevæsenets stadi. Dels havde han lang erfaring som herredsprovst, før han blev amtsprovst, og dels havde han som nævnt været temmelig tæt involveret i opbygningen af det lindenborgske skolevæsen. Han havde derfor en målestok for, hvad et ordentligt skolevæsen var, og hvilke lærerkræfter dette krævede. Netop det lindenborgske skolevæsen var sammen med det reventlowske skolevæsen på Brahetrolleborg på Fyn og på Christianssæde på Lolland forbilleder for skoleanordningerne af 1806/14.

I det følgende skal vi på grundlag af Gerhard Tetens' beretninger se på nogle af de grundlæggende forhold ved skolevæsenet i de fire herreder før den nye skoleanordnings gennemførelse: antallet af skoler og deres standard, undervisningsmaterialet, sommerskolegangen og ikke mindst lærernes uddannelsesmæssige forhold.

De himmerlandske skoler og deres standard

I 1700-tallet fik Østjylland etableret et skolevæsen, som dækkede alle sogne. Ifølge forordningen af 23. januar 1739 skulle degnene holde skole for så store dele af pastoratet som muligt. Herudover skulle der, hvor det var nødvendigt, oprettes skoler og ansættes skoleholdere, således at alle børn havde mulighed for at gå i skole. Dog kunne der være udsteder og enkeltliggende gårde og huse, hvor børnene måtte nøjes med en omgangslærer tre måneder om vinteren. I forbindelse med Den Store Skolekommissions arbejde indhentede Kancelliet i 1789 en lang række oplysninger om skolerne i landets sogne.²² Heraf fremgår, at der i Østjylland stort set var en skole i hvert sogn, men heller ikke mere.

Tabel: Antal skoler i Østjylland 1789

	Antal pastorater	Antal sogne	Antal skoler	Antal børn
Fleskum Herred	6	14	15	631
Hellum Herred	6	14	13	612
Hindsted Herred	6	14	17	1052
Hornum Herred	8	15	19	708
I alt	26	57	64	4003

I de sogne, hvor degnen ikke boede, var der oprettet en skole og ansat en skoleholder. I mange sogne var der især efter udskiftningen en række skolebørn, der havde

Den gengivne tegning af en landsbyskole omkring 1814 giver et indtryk af den tids skoler. Spartansk udstyret med brosten på gulvet og skoleborde, der er fastnaglede i gulvet. Skolelæreren ligner til forveksling den bondebefolkning, som han var runden af. Gengivet fra Ejnar Poulsen: Viborg Amts Skole- og Degnehistorie, 1957.

længere end den normale $\frac{1}{4}$ mil skolevej. En del havde mellem $\frac{3}{8}$ mil og $\frac{1}{2}$ mil, ja i Solbjerg Sogn helt op til 1 mil skolevej. Problemet for disse børn øgedes af, at skolevejen til disse udsteder om vinteren ofte var meget vanskeligt passabel. Nogle steder f.eks. i Torsted (Årestrup Sogn), landsbyerne i Øster Hornum Sogn og i Astrup Sogn havde beboerne om vinteren antaget en skoleholder til at undervise deres børn. Da aflønningen var ringe, blev disse læreres standard tilsvarende. Bemærk udtrykket »antaget et Menniske«, som anvendtes for vinterlæreren i Torsted. Dette antyder, at personen ikke på nogen måde var uddannet eller egnet, men blot den billigste løsning. Ved nogle af skolerne måtte læreren tage sig af temmelig mange børn. F.eks. var der i Astrup Skole 116 børn og i Rostrup Skole 100 børn, når alle var mødt.

Et kvart århundrede senere – omkring 1814 – var der stort set det samme antal

skoler i de fire herreder, som der havde været i 1789, når der ses bort fra det skiftende antal omgangs- og vinterskoler. Enkelte nye skoler så dog dagens lys. Grevskabet Lindenberg oprettede og bekostede i 1806 Gudumlund Fabrikskole,²³ og der var også kommet en ny skole i Fjellerad (Gunderup Sogn).

Der var således mere end 60 skoler i de fire herreder, men der var himmelvid forskel på deres bygningsmæssige standard og på deres inventar. Bedst indrettet var de lindenborgske skoler og enkelte andre, der var grundmurede, og som havde adskilt skolestue og lærerbolig. Nogle degneboliger var ligeledes af rimelig standard, men der var også andre, der nærmest var ruiner. Provsterne skulle ifølge reskript af 28. december 1804 hvert år bl.a. indberette til biskopperne om degneboligernes og skolehusenes tilstand og om lærernes duelighed og forhold.²⁴ Et par eksempler fra Fleksbum Herred.

I 1811 trængte degneboligen i Gunderup til reparation, og skolen til et nyt loft. De øvrige skoler i sognet betegnedes som »nogle lave og små stuer«. Medens bygningerne i Gudum Sogn betegnedes som »i ypperlig stand«, var forholdene stik modsat i nabosognet Lillevorde, hvor skolehuset var så ubrugeligt, at læreren i en del år måtte holde skole i sit eget fæstehus. I Sejlflod var skolehuset lille og middelmådigt. I Storvorde var degneboligen i beboelig stand, men den tilbyggede skolestue var, selv om den var i »nogenledes tålelig stand«, alt for lille til at rumme sognets skolebørn.

I amtsprovst Tetens' skolevisitationer omtales bygningsforholdene flere steder som et problem for undervisningen. I Røstrup Skole var skolestuen »mådelig« – og læreren og børnene ligeså. Endnu værre eksempler var der i Døstrup, hvor skolestuen var »uforsvarlig slet«, og i Sønderup, hvor den var »et usselt hul«. Et par steder kunne der slet ikke finde undervisning sted. I Suldrup var skolestuen nemlig fyldt op med snedkerredskaber, og i Bradsted blev amtsprovsten mødt af fremmede logerende og opredte senge, men ingen skolebørn.

Inventaret og skolemateriellet var i de fleste skoler yderst spartansk, så undervisningen må også tilsvarende have været yderst elementær. Fra Hornum Herred er der fra 1811 bevaret indberetninger med fortegnelser over alt inventar ved samtlige degne- og skoleembeder, som fortæller, hvad lærerne havde mulighed for at benytte i undervisningen.²⁵ Ved alle skolerne nævnes bilæggekakkelovne af jern, men flere steder, bl.a. Sønderup, Veggerby, Nørholm og Sønderholm, var de gamle og revnede. Skolebordet og stolene er de fleste steder fastgjort med pæle, så de ikke kunne flyttes. Af bøger havde en række skoler alene en bibel og en huspostil, som derfor må være benyttet som læsebog. Flere steder var disse bøger så slidte, at bind og blade var gået i stykker. I Vokslev havde degnen selv bekostet et nyt bind til bibelen. En del skoler havde dog også egentlige skolebøger – oftest religionsbøger. Ti skoler havde et eller flere eksemplarer af H.J. Birch: »Den bibelske Historie i et kort Udtog for Børn, især paa Landet«. I Veggerby bekostet af degnen, flere andre steder af forældrene. I Nørholm havde sognepræst Lauritz Ottesen doneret seks eksemplarer af Birchs bog og 14 eksemplarer af P. Prahls »Fortællinger for Børn ved deres Øvelser i Indenadslæsning«. Overraskende nok findes biskop N.E. Balles autoriserede Lærebog i den evangelisk-christelige Religion ikke nævnt blandt Hornum Herreds sko-

H.J. Birchs Bibelske Historie hørte til de ganske få bøger, der fandtes i Østthimmerlands skoler forud for gennemførelsen af skoleanordningen af 1814, som efterhånden medførte en udvidelse af skoleinventar og skolebøger. Undertitlen til Birchs bibelhistorie er meget sigende for undervisningens niveau i landsbyskolerne »i et kort Udtog for Børn, især paa Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang«. Gengivet efter eksemplar i Det kgl. Bibliotek.

lers bøger. Dette kan måske skyldes, at forældrene først anskaffede bogen til børnenes konfirmationsforberedelse. Balle havde dog alligevel en finger med i spillet, da et par af skolerne ejede hans »Bibelsk Søn- og Helligdags-Læsning«, og da han havde gennemset flere udgaver af H.J. Birchs bibelhistorie, før disse blev trykt.

Et afgørende moment, når der skal tages stilling til standarden af undervisningen før og efter 1814-anordningen, er sommerskolegangen. Ved omgangsskoler og vin-

Blandt de få seminarie-uddannede lærere var Claus Johannsen, der var ansat i Gunderup Skole i amtsprovst Tens eget pastorat. Johannsen var født i Molde ca. 1764 og uddannet fra Kiel Seminarium 1790. Han var lærer i Gunderup 1797-1834. Tegningen er givet fra Trøst-Hansens sognekort over Gunderup. Dansk Skolemuseum.

terskoler lå det ligesom i konceptet, at børnene om sommeren var fritaget for undervisning, og at de i stedet deltog i landbrugsarbejdet. Meget tyder dog på, at undervisningen også i de øvrige skoler på landet i Østthimmerland var meget beskeden i sommerhalvåret. Der er ingen tvivl om, at udskiftningen af gårdene betød, at der var brug for børnene til at vogte kvæg. Nogle indberetninger fra 1809 viser, at sommer-skolegangen i hele Hornum Herred var så godt som ikke eksisterende.²⁶ De fleste degne og skoleholdere meddeler, at der slet ikke er holdt skole om sommeren. Veggerby og Støvring skoler havde været lukket om sommeren siden udskiftningens tid. Flere henviste til, at forældrene ikke kunne undvære børnene. I Øster Hornum mødte nogle børn to gange om ugen, men de gik straks igen. I Bislev mødte kun børn, der var 4-5 år, så skolegangen var snarere en pasningsordning end undervisning. I

Sørup var læreren så dårligt aflønnet, at han var nødsaget til at tage andet arbejde om sommeren. Kun i købstaden Nibe og i annekssoget Vokslev var der en vis sommer-skolegang.

Lærerkorpsets sammensætning

Det fremgår af amtsprovst Tetens' visitatser, at det var et meget broget lærerkorps, der varetog undervisningen før skoleanordningens gennemførelse. Kun ganske få af lærerne havde modtaget en egentlig uddannelse. Ganske vist havde der siden 1791 været en seminarieuddannelse i Danmark, men det var stort set kun i de lindenborgske skoler, der tyve år senere fandtes seminarister. De væsentligste grunde her-til var den dårlige aflønning, som ikke fristede uddannede folk, og at seminarierne i Jylland først nu var ved at blive oprettet: Borris (Ribe Stift) 1806, Snedsted (Aalborg Stift) 1812, Lyngby på Djursland (Århus Stift) 1813 og Ranum (Viborg Stift) 1816. Imidlertid var det lindenborgske skolevæsen et kraftcenter, der også fik betydning for andre lærere i nærområdet. I 1786 blev J.C.G. Claussen, som var uddannet fra seminariet i Kiel og senere havde lært dansk på Reventlows Brahetrolleborg, ansat som skoleinspektør for de lindenborgske skoler.²⁷

Som det fremgår af Tetens' visitatser, havde flere af de lærere, der var ansat i Øst-himmerland, modtaget undervisning og vejledning fra den aktive pædagog. Claus-sen sørgede også for, at flere unge mennesker blev oplært, så de senere kunne tage en seminarieuddannelse på Blaagaard Skolelærerseminarium, hvortil Claussen blev knyttet allerede fra seminariets start i 1791. Eksempler herpå er Jens Foldager, som var lærer i Fræer 1794-1822, og Jens Johansen, lærer i Ellidshøj 1794-95, senere lærer i Ferslev. Begge kom fra det lokale bondemiljø, men fik via seminarieuddan-nelsen chancen for at ændre erhverv.²⁸ Claussen sørgede også for, at Claus Johann-sen, uddannet fra seminariet i Kiel, kom til Fjellerad Skole i 1791, hvorfra han i 1797 kom til Gunderup som degn og lærer. Lærerjobbet i Gunderup blev derefter varetaget af far og søn helt indtil 1884.²⁹ Også i Romdrup og i Brøndum var der an-sat seminarister, henholdsvis uddannet fra Borris Præstegårdsseminarium og fra Jonstrup. Men som sagt udgjorde seminaristerne et forsvindende mindretal i det himmerlandske lærerkorps.

En stor gruppe var degnene. Da skolevæsenet blev etableret i 1700-tallet, blev degnenes arbejdskraft så vidt muligt udnyttet, ikke på grund af deres erfaring og in-teresse for skolen, men fordi det var den mest nærliggende mulighed. Degnene fand-tes i alle pastorater, og de kunne pålægges undervisningsforpligtelsen uden at få no-get særligt for det ud over det, de i forvejen fik for de kirkelige opgaver. Der fandtes ikke nogen pædagogisk uddannelse eller efteruddannelse for degne, og deres ind-tægter var så små, at embederne ikke var attraktive for uddannede folk som teologer og jurister. Mange degne måtte skaffe sig ekstraindtægter, for at familien i det hele taget kunne overleve, hvilket gik ud over arbejdet i kirke og skole. Alligevel endte mange studenter, som aldrig fik taget nogen videregående eksamen, med at tage imod et degneembede. Det var ikke altid de bedste studenter, der tog imod de be-skedne degneembeder, og mange af dem fungerede ikke særligt godt, enten fordi de havde mistet lysten til jobbet, eller fordi de levede et udsvævende liv. Georg Hansen

omtaler i sin bog om degnen mange eksempler på, at drukkenskab var en udbredt last blandt degne.³⁰

Amtsprøbst Tetens' indtryk af degnenes virke som lærere er, at en del af dem gør alt, hvad de kan, og derved opnår rimelige resultater, selv om deres uddannelse ikke er den bedste. Men der er også degne, som er udmærkede i de kirkelige funktioner, men som ikke dur som undervisere. Et sådant eksempel er degnen i Skibsted, Jens Als, der betegnes som en god kirkesanger, men som en ikke-duelig lærer. Det modsatte kunne dog også være tilfældet. Den seminarieuddannede Frantz Lassen i Romdrup var »en flittig og duelig Skolelærer, men ikkun maadelig som Degn«. Flere af degnene var temmelig gamle, og de betegnedes som »udlevede« og trængende til hvile. Imidlertid var pensionsforholdene således, at degnene blev i embedet længst muligt, og når det ikke kunne gå længere, blev de pålagt at skaffe sig en substitut, som for en beskeden del af degneindtægterne påtog sig lærerjobbet og måske også de kirkelige forpligtelser, medens den gamle degn beholdt resten. Den ringe aflønning betød, at disse substitutter enten blev helt unge mennesker eller folk, som ikke havde mulighed for at skaffe sig arbejde på anden vis. Også i tilfælde, hvor degnen ikke var særlig gammel, kunne han blive pålagt at antage en substitut, når han var alt for forsømmelig med skolearbejdet.

Blandt skoleholderne fandt Tetens, at flere udførte et fortjenstfuldt arbejde, fordi de gjorde, hvad de kunne, selv om det ikke altid var så meget. Mest positivt bedømte han arbejdet i Terndrup Skole, hvor den 39-årige lærer (1815) ved »den rosværdigste selvdannelse« havde bragt det så vidt, at han ikke stod tilbage for nogen seminarist. Men Tetens var tilfreds med mindre. Flere steder fandt han lærere, der ikke havde de store kundskaber, men som arbejdede med det dem »betroede Pund«. Med de usle lønninger, som mange lærere måtte affinde sig med, var der også grænser for, hvad man kunne forvente. Blandt andet fremhævede provsten læreren i sit eget pastorat Jens Christensen i Vårst, som i snart 40 år troligt havde arbejdet for en ussel løn til sand gavn. I flere tilfælde måtte Tetens dog bruge omskrivninger for at sige noget positivt om lærerne: »Kan ej regnes blandt de slette, sædelig, flittig og brugbar« (Gerding), »skikkelig, flittig og ej uduelig« (Komdrup), »flittig og anvender vel det han ved« (Veddum). Det er gennemgående i Tetens' beskrivelser af lærerne, at de fleste af dem mangler kundskaber. I 1815 havde han endnu forhåbninger om, at det for mange lærere ville hjælpe med efteruddannelseskurset hos pastor Schiønning (jfr. ovenfor), men snart måtte han konstatere, at det for nogle af lærernes vedkommende mere drejede sig om evner end om kundskaber.

Værst stod det til de steder, hvor degnen/læreren hørte til de direkte forsømmelige, eller hvor vedkommende førte et uværdigt liv. Dette var f.eks. tilfældet i Døstrup, hvor degnens dårlige opførsel blev nævnt både i 1812, 1813 og i 1815. Nogle steder håbede man sikkert på, at læreren som i Valsgård Skole afsagde sit lærerembede, »hvorved efter Sigende intet tabtes«. Nogle af degnene/lærerne var ifølge Tetens på en måde selv ude om det, når de var i store økonomiske vanskeligheder, fordi de havde anskaffet sig en stor børneflokk.

Om skolefagene udtalte amtsprovst Tetens sig kun lidt, men der er ingen tvivl om, at med den sammensætning, som lærerkorpset havde, så drejede undervisningen sig

om få elementære fag. Flere steder omtales overhøring i religion, og det har nok været hovedsagen de fleste steder. Det drejede sig om at få børnene forberedt til konfirmationen. Men også læsefærdigheden omtales en række steder, så den har lærerne også satset på at lære børnene, og sikkert også skrivning, og som det nævnes i beretningen fra Mou Skole i 1815, regning. Manglen på egnede lærebøger – jfr. de tidligere omtalte indberetninger fra skolerne i Hornum Herred – har været en hæmsko mange steder. I de skoler, hvor en seminarieuddannet lærer forestod undervisningen, har bredden af undervisningsfagene været størst. I instruksen for lærerne på de lindenborgske skoler fra 1786 skulle undervisningen omfatte følgende fagområder: »Religionens sandheder, Biblens historie, det almindeligste af geografien, historien især fædrelandets, naturbegivenhederne, agerdyrkningen, regning, skrivning og deslige for almuens nyttige og for deres fatteevne passende kundskaber«. ³¹ Det er dog tvivlsomt, om samtlige disse fag vandt indpas i de lindenborgske skoler i praksis, men der er ingen tvivl om, at de seminarieuddannede lærere nåede videre end deres ikke uddannede kolleger. På Gudumlund Fabrikskole blev der indført gymnastikundervisning i 1806, hvad der heller ikke var tilfældet andre steder før langt senere. ³²

Et markant skel i folkeskolens historie

Skal man give en bedømmelse af skolevæsenets stade i Østhimmerland forud for skoleanordningen af 1814, kan det fastslås, at der fandtes skoler i alle sogne. Der var degne og skoleholdere, som varetog en form for undervisning, som langt de fleste børn havde mulighed for at følge i hvert fald om vinteren. På den måde er det berettiget at tale om, at skolevæsenet på landet er ældre end 1814. Men noget effektivt skolesystem var det ikke, specielt ikke efter at udskiftningen havde flyttet en del af bondebefolkningen bort fra landsbyerne. Dette fremgår tydeligt af Tetens skolevisitationer og endnu tydeligere af hans sammenfattende konklusion i indberetningen til biskop Jens Bloch den 6. februar 1813 på baggrund af skolebesøgene i 1812:

»Af den korte Beskrivelse, jeg har givet, vil erfares Skolernes dybe Forfald paa saa mange Steder. Skolelærernes mindre Duelighed og Skolegangens uforsvarlige Forsømmelse, hvilket Alt raaber om en hastig Forandring og gjør dette til et af mine ivrigste Ønsker, at vi dog snart maatte faae et Skole Reglement for at kunne med Kraft begynde at virke og ej daglig harmes ved, alle sine redeligste Bestræbelser uagtet, intet at kunne udrette.« ³³

Tetens råber på at få skoleanordningen, som kun gjaldt på Øerne, udstrakt til Jylland og Himmerland, så skolernes »dybe Forfald« kunne blive afhjulpet.

Det er i Tetens' beretninger tydeligt, at skoleanordningen af 21. januar 1739 næsten kun er gennemført med succes på det lindenborgske godsdistrikt. Dette var også en konsekvens af, at plakat af 29. april 1740 overlod ansvaret for gennemførelsen af 1739-ordningen til godsejerne. Om dette også var tilfældet andre steder i landet vil, som Michael Bregnsbo har gjort opmærksom på, kræve flere regionale undersøgelser. Biskop N.E. Balles visitatsbesøg i 540 sjællandske skoler 1799-1807 afslører, at han mødte de samme problemer, som Tetens fortæller om, med uddan-

nede lærere og store skoleforsømmelser, men også, at biskoppen en række steder mødte skolebørn, som kunne deres katekismus, og som kunne læse, og de bedste af børnene kunne også skrive og regne.³⁴ En sammenligning med Balles tidligere visitatser³⁵ tyder på, at skolevæsenet på Sjælland blev væsentlig forbedret i årene efter 1800, hvilket ikke skete i Jylland.

Jeg har i mine to bøger »Præst og Administrator« (1981) og »Skolen, præsten og kommunen« (1994) undersøgt skoleforholdene i praksis i alle Hornum og Fleskum herreders sogne i perioden fra 1814 til ca. 1880 og kan på dette grundlag fastslå, at der med skoleanordningen af 29. juli 1814 blev skabt et grundlag for at afhjælpe alle de mangler, som amtsprovst Tetens henviste til. Samtidig kan det dog fastslås, at forbedringerne ikke skete på en gang i de nærmeste år efter 1814, men at det blev en lang og sej kamp over flere årtier. De vigtigste bestemmelser i skoleanordningen var, at lærerne skulle have en langt bedre uddannelse end hidtil, hvor de stort set ingen uddannelse havde haft. Lærerne skulle nu så vidt muligt have en seminarieuddannelse bag sig, før de kunne blive fast ansat i folkeskolen, og de skulle have en bedre løn. Skolegangen skulle være langt mere regelmæssig end hidtil, også om sommeren, hvilket skulle sikres ved et effektivt mulktssystem. For at sikre, at bestemmelserne blev overholdt, skulle der indføres et mere effektivt skoletilsyn med skolekommissioner under ledelse af sognepræsterne og en skoledirektion, hvor provsten skulle være forretningsførende.

Der gik lang tid, før den nye ordning blev gennemført konsekvent. Først skulle der vedtages nye skoleplaner, som for hovedparten af pastoraterne i Østthimmesland blev godkendt af Kancelliet i 1818.³⁶ Enkelte steder, hvor der som f.eks. i Nørholm og Veggerby-Bislev var særlige problemer, gik der dog længere tid med at få skoleplanerne vedtaget. Men de nye planer kunne mange steder ikke umiddelbart træde i kraft, da de forøgede lærerlønninger forudsatte en nedlæggelse af degneembedet, og degnene blev i mange sogne siddende i deres embeder lang tid endnu. F.eks. fortsatte degnen i Sønderup, Jens Hansen, helt frem til sin død i 1846.³⁷ Heller ikke de hidtidige ikke-uddannede skoleholdere kunne man uden videre afskedige, når de blot passede deres job nogenlunde. Der gik derfor mange år, før hele lærerkorpset blev seminarieuddannet. I 1860'erne var så godt som alle faste lærerembeder i Hornum-Fleskum herreder besat med seminarister, medens der endnu var uuddannede blandt vikarer, vinterskolelærere og andre lavtlønnede undervisere.³⁸

Et andet problem, som man måtte have styr på, var skoleforsømmelserne, og det holdt også hårdt. Gennem hele århundredet var det en kamp mellem skolemyndighederne, lærerne og forældre og husbonder om at få børnene til at møde i skolen. Mulktsystemets effektivitet blev ofte gennemhullet, da skolekommissioner og sogneråd så gennem fingre med opkrævningen, men ved indskærpelser fra de overordnede tilsynsmyndigheder blev der dog af og til straffet efter reglerne. Særligt vigtigt var spørgsmålet om sommerskolegangen, som før 1814 havde været ikke-eksisterende mange steder. Også her blev forholdene bedre i det 19. århundrede, selv om den strenge overholdelse blev lempet ved, at Kancelliet i 1818 gav mulighed for, at de større elever kunne gå mindre i skolen om sommeren mod at gå tilsvarende længere om vinteren.³⁹

I løbet af det 19. århundrede blev fagplanen i skolerne på landet udvidet. Ud over religion og læsning blev skrivefærdigheden langt bedre, hvilket bl.a. fremgår af skolekommissions- og fattigkommissionsprotokoller og sognerådsprotokoller, hvor antallet af beboerrepræsentanter, der skrev deres navn med »ført pen«, formindskedes og efterhånden forsvandt helt. Efterhånden indføres også fagene geografi og historie i en række skoler, som det bl.a. fremgår af biskoppernes og provsternes skolevisitatsberetninger og af indskærpelser fra ministeriet, når der ikke undervistes i disse fag.⁴⁰ Der er helt tydeligt tale om en kvalitetsforbedring af undervisningen i forhold til før 1814, som både skyldtes de bedre uddannede lærere og forbedringen af skolevæsenet i det hele taget. Den danske befolkning fik med skoleanordningerne af 1814 et øget uddannelsesniveau. Uden skolereformerne i begyndelsen af det 19. århundrede havde det været vanskeligt at forestille sig gennemførelsen af det demokratiske selvstyre senere i århundredet.

Amtsprovst Tetens' visitatsberetninger⁴¹

FLESKUM HERRED

Ferslev – Dall – Volsted

1812: Volsted Skole – den gamle Lærer gør sig utrættet Flid med de unges Underviisning.

Dall Skole – Med Børnenes Fremgang vel fornøjet.

Ferslef Skole – Skolelæreren mangler ikke de fornødne Kundskaber, men den fornødne Munterhed til sit Arbejde.

1813: Ej endnu der holdt Kirke Visitatz.

Degn og Skolelærer Jens Johansen⁴² i Ferslef. – Som Degn god – som Skolelærer er han meere duelig end flittig.

Skolelærer Niels Svendsen i Dall arbejder troelig med det ham betroede Pund.

Skolelærer Anders Jensen i Volsted vedbliver med Flid og Troeskab at virke i sit Kald.

1815: Ferslef. Jens Johannsen. 50 Aar. Degn og Skolelærer. Seminarist fra Blaaegaards Seminarium. Er sær vel dannet til at være Skolelærer – den Flid, som i nogle Aar savnedes hos ham, er nu vendt tilbage. – I dette sidste Aar har hans Skole vundet af den Aarsag meget, saa man kan gjøre sig de gladeste Forhaabninger om Ham.

Dahl. Niels Svendsen. 64 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Flittig i sit Kald og nytter efter sin ringe Evne.

Wolsted. Anders Jensen. 59 Aar. Skolelærer – ikke Seminarist. Med udmærket Iver virker han, og mangler ikke de fornødne Kundskaber.

Gudum – Lillevorde⁴³

1812: Guddum Skole – de forsamlede Unge læste got inden ad, og Skolelærer bruger sine ringe Evner, saa got han kan.

Lillevorde Skole – en flittig Skolelærer, hvis Flid kiendes i Børnenes Fremgang.

Udover at være sognepræst og amtsprovst var Gerhard Tetens også en ivrig landmand og medlem af Landhusholdningsselskabet. Hans præstegård lignede en lille herregård med en stor avling, store udbygninger og et stuehus, der var 64 alen langt. Livet i præstegården var præget af oplysningstidens kultur men under aristokratiske former. Efter Tetens' død blev en del af præstegårdens jorder frasolgt. Det gengivne billede, der viser en del af præstegårdens stuehus, er gengivet fra Trøst-Hansens sognekort. Dansk Skolemuseum.

- 1813: Der glædedes jeg ved en talrig og vel oplyst Ungdom. Degn Jens Christensen, fører Sangen, som sit Levned, ordentlig.
 Skolelærer Niels Jensen Svanfolk i Guddum – maadelig af Kundskab, men flittig.
 Skolelærer Gregers Marcussen Bæk ved Fabrikken – Seminarist – med Flid, Kundskaber og Gaver udmærket.
- 1815: Guddum. Niels J. Svanfolk. Skolelærer – ej Seminarist. 31 Aar. Stræber at vorde alt meere og meere duelig, er sindig og kierlig i Omgang med Børnene. Guddumlunds Fabrik. Gregers M. Bech. 28 Aar. Seminarist fra Brahetrolleborg.⁴⁴ Meget Udmærket saavel ved Lyst til og Iver i sit Embede, som ved Kundskaber, hvilke han bestandig søger at udvide.
 Lillevorde. Hans Nielsen. 61 Aar. Ej Seminarist. Hidtil har han til sand Gavn for de unge og til almindelig Tilfredshed virket. – Hans Lyst og Flid er begyndt at svækkes.

Gunderup – Nøvling

1812: Med Skolerne i mine egne Sogne, saavel som med Lærerne er jeg temmelig vel tilfreds.

1815: Gunderup. Claus Johannsen.⁴⁵ 51 Aar. Degn og Skolelærer. Seminarist fra Kiel. Besidder den fornødne Duelighed, og er en flittig og vel begavet Lærer. Fiellerad. Hr. Poul Mørch⁴⁶. 29 Aar. Capellan hos Amtsprovsten. Meget duelig og føler Lyst til Skoleembedet.

Væst. Jens Christensen. 64 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Har i næsten 40 Aar for en ussel Løn troelig arbejdet efter Evne og gjort sand Nytte.

Schoustrup. Jens Jensen. 57 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Ikke uduelig – Hans Flid kan ej lastes.

Neufling. Casper Friderichsen. 43 Aar. Skolelærer – har modtaget nogen og modtager i denne Tid meere Dannelse. Agtværdig saavel for sin Flid som Duelighed, hvilken han stræber efter at forøge, og har derfor i Sommer modtaget Underviisning hos Hr. Pastor Schjønning i Juelstrup.⁴⁷

Mou

1812: Mou Skole. 42 Børn samlede – de læste for mig inden ad, hvormed jeg denne Gang ej var saa fornøjet, som jeg ellers plejer, ej heller med deres givne Svar paa de af mig fremsatte Religions Spørgsmaal.

1813: Ej endnu der holdt Kirke Visitatz.

Degn og Skolelærer Peder Pedersen i Mou – skønt gammel dog utrættet virksom ved Børnenes Underviisning.

1815: Mou. Peder Pedersen. 70 Aar. Degn og Skolelærer – underviist af Seminarist-Læreren den afdøde Clausen.⁴⁸ Under tiltagende Alder og Svaghed er hans Iver og Lyst dog ej aftagen; men desuagtet vil han snart trænge til at erholde en Medhjælper.

Egense. Søren Clausen. 50 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. I Kundskaber meget indskrænket, dog lærer han Børnene temmelig vel at læse inden ad, regne og skrive.

Romdrup – Klarup

1812: Romdrup Skole – en brav Skolelærer, hvorved Skolen meget har vunden.

Clarup Skole – Børnene vare ej ringe – Skolelæreren duelig og flittig.

1813: De fleste Børn gave rigtige Svar med Færdighed.

Degn og Skolelærer Frantz Lassen⁴⁹ i Romdrup – Seminarist – en flittig og duelig Skolelærer, men ikkun maadelig som Degn.

Skolelærer Jens Christensen i Clarup – mangler hverken Duelighed eller Flid.

- 1815: Romdrup. Frantz Lassen. 29 Aar. Degn og Skolelærer. Seminarist fra Borris. Han foreener med Duelighed en roesværdig Flid.
Clarup. Jens Lauritzen. 38 Aar. – ej Seminarist. En sædelig, flittig og til Skolefaget vel oplagt Mand.

Storvorde – Sejlflod

1812: Stoervorde Skole – Alt maadeligt.

- 1813: Nogle af de ældre svarede vel. Degn og Skolelærer A.C. Heins i Stoervorde – i Alt maadeligt.
Skolelærer Jens Bertelsen i Seilflod – gjør efter sine ringe Evner hvad han kan.

- 1815: Stoervorde. A. Heins. 41 Aar. Degn og Skolelærer. Student. Under meget fattige Kaar har han hidtil sukket. – Man nærer det Haab, at forbedrede Omstændigheder vil have gavnlig Indflydelse paa hans Iver i Embedet, hvortil han ikke savner Duelighed.

HELLUM HERRED

Bælum – Solbjerg

- 1813: Ungdommen i Almindelighed aflagde gode Prøver paa at de havde lært og fattet Rel. Sandheder.

Degn og Skolelærer Jens Jørgen Sveistrup i Bælum – Student. Med hans Embede som Skolelærer er baade Præst og Menighed misfornøjet. Han er derfor paalagt at holde en Substitut.

Skolelærer Tønnes Andersen i Graverhusene – ældgammel og uskikket.

- 1815: Bælum. J.G. Sveistrup. 60 Aar. Degn og Skolelærer. Student⁵⁰. Han savner gandske Lyst til Skole-Embedet og derfor gjør ikkun lidet Nytte. Han er paalagt at holde en Substitut.

Graverhusene. Tønnes Andersen. 75 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Hans høje Alderdom gjør ham uskikket til længere at arbejde. Han behøver Hvile.

Gerding – Blendstrup

- 1812: Gierding Skole. 2 Dreng og 2 Piger nærværende – De læste inden ad i Luthers Catech. – passende LæseBøger for de mindre Børn savnedes.

- 1813: Især Drengene udmærkede sig ved med Færdighed og Fornuft at svare paa de fremsadte Rel. Spørgsm.

Degn og Skolelærer Peder Justesen i Blendstrup er en god Sanger og en udmærket duelig Lærer.

Degn og Skolelærer Søren Poulsen i Gierding. Kan ej regnes blant de slette.

Baggrunden for amtsprovst Tetens' skolebesøg findes i Forordning angående Amtsprovsters Beskikkelse af 5. december 1806. Amtsprovsterne skulle som forretningsførere for amts-skoledirektionerne og som skolevisitatorer være garant for den nye skoleordnings succes. Deres mange skolebesøg var tidskrævende, men de fik ret til at holde kapellan, som kunne varetage en del af provstens præsteembede. I Gunderup-Nøvling fungerede Tetens' kapellan Poul Mørch også som lærer ved en af skolerne.

1815: Gierding. Søren Poulsen. 53 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. Sædelig, flittig og brugbar.
Blendstrup. Peder Justesen. 49 Aar. Degn og Skolelærer. Seminaristisk dannet ved Clausen. Saavel ved Kundskaber som ved Flid udmærket.

Skibsted – Lyngby

1813: En Deel af den talrige Forsamling havde god Kundskab.
Degn og Skolelærer Jens Als i Skibsted – ustuderet, men ret duelig.
Skolelærer Christen Jensen i Lyngbye – ret duelig og flittig.
NB. Skolelærer Niels Lyngbye i Terndrup – ej Seminarist, alligevel udmærket duelig og flittig – værdig til god Befordring.

- 1815: Skibsted. Jens Als. 32 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. En god Kirkesanger – ikke duelig Skolelærer – behøver meere Dannelse.
 Lyngbye. Christen Jensen. 47 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Hans Bequemhed til Embedet kan ikke forkastes og hans Flid i Embedet er ikke ringe.
 Terndrup. Niels Lyngbye. 39 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Ved den roesværdigste Selvdannelse bragt det saavidt, at han ej i Kundskaber viger for den bedste Seminarist. – Hans ringe Kaar og usle Løn har ej formaaet at svække hans sieldne Lyst.

Skørping – Fræer

- 1812: Skørping Skole – 2 Piger – 3 Dreng – De læste tydelig og færdig – Med alt var jeg vel fornøjet.
 Rebbild Skole. – Af de forsamlede 12 Børn læste adskillige ret got. Med alt tilfreds.
 Fræer Skole. – Med Børnenes Fremgang og Skolelærerens Flid meget vel fornøjet.
- 1813: Da der er Vacance i Præste Embedet har jeg endnu ikke holdt Kirke Visitatz.
 Degn og Skolelærer Lars Funder i Skørping – duelig og forretter sit Embede med Flid.
 Skolelærer Jens Foldager i Fræer – Seminarist – en meget ferm Lærer.
 Skolelærer Peder Adamsen – upaaklagelig saavel i Hensigt til Flid som Kundskaber.
- 1815: Skørping – Lars Funder. 53 Aar. Degn og Skolelærer. Student⁵¹. Meget duelig og ordentlig i sit Embede.
 Rebild. Peder Pedersen. 35 Aar. Skolelærer – faaer ved Hr. Pastor Schiønning i Juelstrup meere Dannelse. Hans Flid og Duelighed kan ikke lastes.
 Fræer. Jens Foldager⁵². 48 Aar. Skolelærer – Seminarist fra Blaagaards Sem. Hans Lyst og Iver gjør Ham agtværdig og, som han udmærker sig ved gode Kundskaber, er hans Skole Ungdom udmærket god.

St. Brøndum – Siem – Torup

- 1812: Hellum Skole. – Alt maadeligt.
- 1813: Den største Deel af Ungdommen var vel oplyst.
 Degn og Skolelærer Jens Pedersen i Brøndum, Seminarist. Har ret gode Gaver, som Catechet og synger ret godt.
 Skolelærer Niels Lassen i Hellum – ej seminaristisk dannet, dog duelig.
- 1815: Brøndum. Jens Pedersen⁵³. 29 Aar. Degn og Skolelærer. Seminarist fra Joenstrup Sem. Meget duelig og flittig i sit Kald.
 Hellum. Niels Lassen. 43 Aar. Skolelærer – Seminaristisk dannet ved Skolel. Clausen og dannes end videre ved Hr. Pastor Schiønning. Han savner ikke de

fornødne Kundskaber og besidder ret gode Gaver til at meddele Børnene dem.

Sdr. og Nr. Kongerslev – Komdrup

1813: Med Ungdommen var jeg langt bedre fornøjet end jeg havde ventet, hvilket er en Frugt af Underlærernes Flid.

Degn og Skolelærer Christen Christensen Skibsted i Nørre Kongerslev – en udmærket retskaffen og duelig Mand.

Degn og Skolelærer Morten Christensen i Komdrup – ej duelig.

Degn og Skolelærer Niels Christensen i S. Kongerslev – ret god.

1815: Sønder Kongerslev. Niels Winther. 42 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. Ikke uduelig og flittig – behøver meere at dannes.

Nørre Kongerslev. Christen Christensen. 53 Aar. Degn og Skolelærer, ej Seminarist. En brav og agtet Skolelærer, der er virksom i sit Kald og har meget gode Gaver til at undervise Børn.

Komdrup. Morten Christensen. 42 Aar. Degn og Skolelærer, ej Seminarist. Skikkelig, flittig og ej uduelig Lærer. – Han trænger til og kan modtage videre Dannelse.

HINDSTED HERRED

Als⁵⁴

1812: Helberschou Skole – Børnene udmærkede sig ved færdig at læse inden ad og ved deres Skrivt – en duelig Skolelærer.

Als Skole – Børnene læste ret godt inden ad – Degnens Substitut var tilstæde – Degnen, Student, er selv forsømmelig.

Hurup Skole – 14 Børn tilstæde – de læste ej ringe, og det lod til, som Læreren havde Lyst og gjorde sig Flid.

1813: Uagtet den retsindige Provst Haugaards⁵⁵ jevnlige Overhøring fandt jeg dog ikkun faae af de mange Unge at svare med Forstand.

Degn og Skolelærer Frideric Justesen i Als – synger meget got og mangler ikke Kundskaber men Lyst – Han er Student.

Skolelærer Lars Christensen i Helberschou – duelig og flittig.

Skolelærer Søren Ipsen i Huurup – Med Flid arbejder han efter Evne.

1815: Als. Friderich Justesen. 25 Aar. Kirkesanger og Skolelærer – Student⁵⁶. Har meget gode Kundskaber og Gaver til at gavne Ungdommen. Hans Opførsel er sædelig.

Helberschou. Lars Christensen. 38 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. En duelig og i sit Embede meget flittig Mand.

Huurup. Søren Jensen. 53 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Upaaklagelig i Henseende til sin Flid.

I 1814 udsatte Tetens sine skolebesøg, da han først ville se, hvilken betydning den nye skoleanordning fik for forholdene på skolerne. Til gengæld fik han så tid til kirkevisitationer, som han i nogle år havde måttet forsømme. Hans indberetning om skolebesøg i året 1814, som her er gengivet i fuld udstrækning, indeholdt kun meddelelse om, at han det følgende år atter ville blive en aktiv skolevisitator. Landsarkivet i Viborg.

Astrup – Rostrup – St. Arden

1812: Astrup Skole. Adskillige Børn vare samlede – De læste ret got. Degnen er en brav gammel Mand, som gjør sig Flid.

Rostrup Skole. Skolestuen maadelig – Læreren og Børnene ligesaa.

Storarden Skole – Ingen Skolepligtige Børn tilstæde undtagen nogle confirmerede – Læreren rostes som en ferm Mand.

1813: Jeg fandt en udmærket oplyst Ungdom.

Degn og Skolelærer Niels Sørensen i Astrup – en agtværdig gammel Mand, som ved sin utrættede Flid endnu virker til megen Gavn for Ungdommen.

- 1815: Astrup. Anders Sørensen. 65 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. Virker i sin Alderdom med Lyst og Iver til megen Nytte for de Unge.
 Rostrup. Iver Nielsen. 45 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Har ringe Kundskab, dog ikke aldeles uduelig.
 Storarden. Peder Sørensen. 34 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Har baade megen Lyst og Beqvemhed til Embedet.

Rold – Vebbestrup

- 1812: Rold Skole. Ingen Skolegang – Læreren maadelig.
 Vebbestrup Skole. Ligesaa – Skoleholderen ældgammel.
- 1813: Ej endnu der visiteret i Kirken.
 Degn og Skolelærer Lund i Rold bestyrer sine Embeder upaaklagelig.
 Skolelæreren i Vebbestrup er en ældgammel Mand og af ringe Evner.
- 1815: Rold. Jacob Lund. 64 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. Underviiser med Nøjagtighed i Læsning – skriver got og er i sit Levnet ulastelig.
 Webbestrup. Lars Nielsen. 75 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Hidtil troelig arbejdet efter Evne; men nu udlevet og trænger snart til Alderdommens Hvile.

Skelund – Visborg

- 1812: Væddum Skole – en flittig Skolelærer – Præsten roste ham meget – Børnene, der vare tilstæde, kan jeg just ikke rose – de savnede den saa nødvendige Færdighed i Indenadslæsning.
 Visborg Skole – Ingen Skolegang endnu begyndt – Skolelæreren forhen Cammertener, ikkun maadelig.
 Skeelund Skole – Alt maadeligt – Degnen Student⁵⁷.
- 1813: Degn og Skolelærer Guldmann i Scheelund – ej ringe Kundskaber til at være Skolelærer.
 Skolelærer Bach i Weddum – flittig og anvender vel det han veed.
 Skolelærer Sørensen i Visborg – upaaklagelig.
- 1815: Skeelund. F.S. Guldmann – 32 Aar. Degn og Skolelærer. Student. Gandske duelig for at kunne være nyttig i sin Virkekreds.
 Weddum. Christen Bach. 62 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Med ringe Kundskaber foreener han et got Talent til at lære fra sig, og viser en roesværdig Nidkiærhed.
 Wisborg. Eric Sørensen. 53 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Hans Duelighed er antagelig og over hans Flid er ikke klaget.

Vive – Ove – Valsgaard

- 1812: Valsgaard Skole – Skolen tillukket og Læreren samme Dag afsagt sig Embedet, hvorved efter Sigende intet tabtes.

De mange skoleforsømmelser i Himmerland skyldtes for en stor del, at børnene vogtede kvæg om sommeren. Markerne var ikke indhegnede, og kreaturerne måtte derfor vogtes og flyttes rundt, hvor der var græs. Maleriet af C. Dalsgaard fra 1877 viser en fåredreng på heden. Billedet er mere idyllisk end skolebørnenes virkelighed, hvor det var vanskeligt på samme tid at få vogterarbejdet og skolegangen passet. I begyndelsen af 1800-tallet var det som reglen skolen, der tabte. Kunstakademiets Fotografisamling.

Ove Skole. Ingen Skolegang – Skolevæggene udstødte. Degnen svag og maadelig.

Vive Skole. 18 Børn tilstæde – ikkun maadelig Fremgang havde de gjort – Skolelæreren var ellers en gandske duelig og flittig Mand.

1813: En meget ringe og uvidende Ungdom.

Degn og Skolelærer Peder Hybertz i Ove – ret god som Degn – hvad han vil blive som Skolelærer, tør jeg endnu ej med Vished sige.

Skolelærer Christen Jensen i Wive – udmærket Flid hædrer ham.

- 1815: Wiwe. Anders Pedersen. 27 Aar. Kirkesanger og Skolelærer. – Modtaget nogen seminaristisk Dannelse. Nyelig kaldet – Man gjør sig got Haab om ham, da han hverken mangler Kundskab eller Lyst.
Ove. S. Hybertz. 50 Aar. Kirkesanger og Skolelærer – ej Seminarist. Ikke uduelig – den Flid han hidtil har viist kan man ej rose.
Walsgaard. Lars Jensen. 48 Aar. Kirkesanger og Skolelærer – ej Seminarist. Duelig og meget udmærket ved roesværdig Flid og Iver i sit Embede.

Øls – Hørby – Døstrup

- 1812: Døstrup Skole. Faae Børn og ringe – Skolestuen uforsvarlig slet. Degns Opførsel maadelig.
Hørbye Skole – 5 a 6 Børn – Alle smaae og havde lært lidet. Skolelæreren gammel.
- 1813: Ej endnu der holdt Kirke Visitatz.
Kirkesanger og Skolel. M.P. Lund i Døstrup er vel duelig, men i sit forhold forargerlig.
Skolelærer P. Thøgersen i Hørbye arbejder troelig efter sine Evner.
- 1815: Hørbye. Peder Thøgersen. 61 Aar. Skolelærer – ej Seminarist. Hans Kundskaber ere faae, dog har han ikke manglet Flid. Han er nu med Alderen meget svag, og kan derfor trænge til snart at afløses.
Døstrup. Mads Lund. 43 Aar. Degn og Skolelærer – ej Seminarist. Hans Flid kan ikke lastes, hans Duelighed er ikke ringe, men hans Liv har hidtil ikke været det værdigste.

HORNUM HERRED⁵⁸

Ellidshøj – Svenstrup
(1812 mangler)

- 1813: Ej endnu visiteret der i Kirken.
Degn og Skolelærer. H.C. Rosenkilde i Ellitzhøj – Flittig og paapassende – Har ret gode Gaver til at lære Ungdommen.
Skoleholder Niels Madsen i Svenstrup – anvender troelig sine Evner og er ordentlig i sit Liv.
- 1815 H.C. Rosenkilde. Degn for Ellitzhøj og Svenstrup. 44 Aar. Ej uden Dannelse. Den forrige Præst Holst⁵⁹ gav ham nogen, og i denne Sommer vejledes han end meere ved Hr. Schiønning i Juelstrup. I sit Embede er han nøjagtig, i sit Liv ordentlig. Han sidder i trængende Kaar og har mange uopdragne Børn.
Svenstrup. Niels Madsen. Skolelærer. 41 Aar. Kan ved nogen Dannelse og Anviisning, som han nu faaer hos Hr. Pastor Schiønning, blive duelig. Hans Flid har hidtil været upaaklagelig, hans Levnet anstændigt.

Nibe – Vokslev

- 1812: Voxlef Skole. Nogle og 20 Børn tilstæde, der hver læste paa sin Lektie – Skolelæreren gammel – Børnenes Fremgang og alt maadeligt.
Nibe Skole. Mange Børn – men alt trænger til Forandring og Forbedring.

- 1813: Degn C. Justesen i Nibe – Seminarist – har ej med Skolen at bestille.
Skolelærer Ole Bak i Nibe – en gammel Mand, der vel kunde bruges til de mindre Børn, men ej til at forestaae en Skole.
Skolelærer Jens Sørensen i Voxlef, gammel, gjør hvad han kan.

- 1815: Voxlef. Annexet til Nibe. Jens Sørensen. 67 Aar. Ej uskikket til at lære Ungdommen det han kan, men behøver nu snart Alderdommens Roe. Hans Forhold er ustraffeligt.

Nørholm

- 1812: Nørholm Skole – 12 a 14 Børn tilstæde – adskillige af dem læste ret got og svarede med Forstand.
- 1813: En Deel svarede med Færdighed, dog vare ikke faae ringe. Degn og Skolelærer Peder Pedersen Vaest – synger got og er en gandske duelig Skolelærer – ikkun at hans Iver for Embedet maatte svare til hans Duelighed.
- 1815: Nørholm. Peder P. Vaest. Degn i Sognet. 48 Aar. Ved den afdøde Hr. Pastor Wedsteds⁶⁰ Omhue modtaget nogen Dannelse. Han er derfor ret duelig og tilføjlig flittig. Paa hans Levnet er intet at udsætte.

Sønderholm – Frejlev

- 1812: Norups Omgangs Skole – ej endnu begyndt.
Sønderholm Skole – Underviisning og alt ringe.
Freilef og Drastrup Omgangs Skoler ej endnu begyndt.
- 1813: Der manglede ikke i Antal af Unge; men destomeere i fornuftige Svar. Degn og Skolelærer And. K. Lund – Student⁶¹ – en ypperlig Sanger, men forresten maadelig som Lærer og Menneske.
- 1815: Sønderholm. A.K. Lund. 34 Aar. Student – savner ikke den udfordrende Duelighed, men Lyst. Som Kirkesanger er han den første, men som Skolelærer maaske den sidste. Hans Levnet er ikke som det bør at være. Han er derfor fattig, men riig paa Børn, af hvilke han har 6 smaa uopdragne.

Sønderup – Suldrup

- 1812: Sønderup Skole. Skolestuen var et usselt Hul – ingen Skolegang.
Suldrup Skole. Ingen Skolegang – Skolestuen gandske opfyldt med Snedker Redskaber.

- 1813: De faae tilstædeværende Unge svarede ret vel og fornuftig.
 Degn og Skolelærer Jens Hansen i Sønderup – ej blandt de ringe som Degn, ikke uduelig som Skolelærer.
 Skolelærer Peder Pedersen i Suldrup – flittig i sit Embede og ret duelig.
- 1815: Sønderup. Jens Hansen. Degn i Sønderup og Suldrup. 41 Aar. Paa at danne ham duelig til Embedet søger Hr. Pastor Schiønning i Sommer at arbejde. Paa hans Flid er ikke klaget. Hans Levnet er ustraffeligt. Han er fattig og har mange smaae Børn.
 Suldrup. Peder Jensen. 54 Aar. Han arbejder troelig efter Evne i sit Kald og gavner. Ved den udmærkede gode Opdragelse han har givet sine egne Børn, som ved sit Heele øvrige forhold har han almindelig Agtelse.

Veggerby – Bislev

- 1812: Bradsted Skole – Adskillige fremmede Pensionister, men ingen skolepligtige Børn – i Skolestuen var Seng opsadt, hvorom erindredes. Degnen er og har studeret – men –
 Bislef Skole – 20 a 30 Børn i Skole. – Forresten var alt som i Voxlef [dvs.: Skolelæreren gammel – Børnenes Fremgang og alt maadeligt].
- 1813: Fra Hovedsognet vare en Deel; men næsten ingen fra Annexet – ej faae svarede med Færdighed.
 Degn og Skolelærer Thomas Klitgaard i Bradsted – Student – vel skikket som Degn og kunde være det som Skolelærer, men mangler Lyst og Sagtmodighed.
 Skolelærer Jacob Nielsen i Bislef er flittig og virker hvad han kan.
- 1815: Bradsted. Lars Jacobsen⁶². Kirkesanger i Veggerbye. 34 Aar. Nyelig kommen til Embedet. Seminarist fra Blaaegaard. Man venter sig det bedste af hans bekiendte Duelighed og Lyst til Skolefaget. Som privat Lærer har han de meest anbefalende Vidnesbyrd.
 Bislef. Jacob Nielsen, tillige Kirkesanger i Bislef. 62 Aar. Paapassende i sit Embede og ikke uduelig. Hans Forhold i sit Liv er værdigt.

Øster Hornum

(1812 mangler)

- 1813: De Unge vel underviiste og øvede.
 Degn og Skolelærer Jens Nielsen i Hornum en duelig og retskaffen Embedsmand.
- 1815: Hornum. Jens Nielsen. Degn. 52 Aar. Skiønt Læg Mand dog meget duelig og end meere duelliggøres i Sommer. For sin Flid agtværdig som for sin Vandel.

Årestrup – Buderup – Gravlev

- 1812: Gravlef Skole. Med alt maadelig tilfreds – Ingen af de 13 forsamlede Børn læste taalelig inden ad – end ikke Degnens 2de Sønner – Degnen Student.
Støvring Skole. Skolen var under Reparation og blev først færdig om et par Dage. Skolelæreren rostes af Præsten.
Aardestrup Skole. Ingen Skolegang begyndt. Degnen var ellers en brav Mand.
- 1815: Niels L. Krabsen. Degn i Aarestrup Sogn. 43 Aar. Flittig og arbejder efter sine Evner til Held for Ungdommen – ogsaa han faaer i disse Sommer Maaneder meere Dannelselse hos Hr. Pastor Schiønning.
Niels Dahlsen⁶³. Degn for Gravlef og Buderup Sogne. 38 Aar. Som Student mangler han ej de fornødne Kundskaber. Hans Flid vil man haabe herefter maae svare dertil. Paa hans Levnet er intet at udsætte. Han har en talrig Børneflokk og er fattig.
Støvring. Niels Jacobsen. Skolelærer. 48 Aar. Flittig i sit Embede og ikke ubeqvem. Ved Præsten Hr. Schiønning dannes nu meere.
Sørup. Peder Madsen. Skolelærer. 55 Aar. For en hidtil saare ringe Løn dog efter sine ringe Evner arbejdet troelig. Ogsaa han undervises af Hr. Pastor Schiønning.

Noter

1. Michael Bregnsbo: Skoleloven af 1814 – refleksioner over dens baggrund i 1700-tallet. Et essay (Skole. Kirke. Arkiv. Tilegnet Erik Nørr på 60-årsdagen den 11. november 2004. Odense 2004 s. 62-69).
2. Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. Kbh. 1981; Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994.
3. Det provisoriske reglement er trykt i Schous Forordningssamling 1804-08 s. 564-95. De mange forslag til skolelovgivning er trykt i Joakim Larsen: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse. Aktmæssig fremstillet. Kbh. 1814.
4. Herom jfr. Lejf Degnbol: Fra degn til lærer (Skole. Kirke. Arkiv. Odense 2004 s. 13-26).
5. Forordning 5/12-1806 (Schous Forordningssamling 1804-08 s. 620-22).
6. Om biskop Bloch se Jens Bloch: Biskop i Viborg 1805-1830. Viborg 1970. Indtil 1922 hørte Østthimmerland til Viborg Stift.
7. Se f.eks. RA. Kanc. 1. dep. Journal 1807 nr. 1390, 1812 nr. 1592, 1813 nr. 320 og nr. 1999.
8. Se f.eks. J. Blochs promemoria 25/1-1807 til provst Tetens og præsterne i Fleskum Herred (LAV. Fleskum Herreds Provsti. Indkomne breve 1792-1812).
9. Viborg Stifts Synodal-Act 1810. Viborg 1810 s. 22-28.
10. Blochs promemoria 25/4-1810 (LAV. Hornum Herreds Provsti. Diverse dokumenter 1792-1812).
11. Blochs cirk. 3/1-1812 (Fleskum Herreds Provsti. Indkomne breve 1792-1812). Findes også i Viborg Bispearkiv. Kopibog 1807-13.
12. Afhandlingen findes i Viborg Bispearkiv. Skolesager 1806-18.
13. Biskop Bloch 20/7-1812 til Kanc. (Viborg Bispearkiv. Stiftsøvrighedens kopibog 1807-16); Ellidshøj Skoles journal (trykt i Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 3. Rk. I, 1896-98 s. 496-97).
14. Om præstekurset hos Schiønning se Erik Nørr: Præst og administrator s. 137-39.
15. Bloch 20/7-1812 til Kanc. (Stiftsøvrighedens kopibog 1807-16).
16. Alexander Rasmussen: De schimmelmansske Skoler. Aalborg 1914; Konfirmation 29/9-1786 på greve C.H. Schimmelmans reglement for de på Lindenberg indrettede skoler (Fogtmans Reskriptsamling 1785-86 s. 555-89).
17. LAV. Lindenberg Godsarkiv. Skolekommissionsprotokol 1786-1808.
18. F.eks. benyttede Tetens i 1812/13 månederne november og januar til sine skolebesøg.

19. Tetens udat. skr. til amtmanden 1816 (Aalborg Amtsarkiv. Skolevæsen 1816-24).
20. LAV. Viborg bispearkiv. Visitatser m.m. 1806-1900 (heri findes Tetens skolevisitatser for 1812 og 1813); RA. Danske Kancelli. 1. dep. Beretninger fra biskopperne om kirke- og skolevisitatser (heri amtsprovst Tetens indberetning om degnes og skoleholderes duelighed, flid, forhold og huslige forfatning 1815).
21. Jfr. Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807. Udg. Christian Larsen. Kbh. 1999 s. 19ff.
22. RA. Danske Kancelli. Den Store Skolekommission. Besvarelser af Kancellicirkulære af 14/11-1789. Viborg Stift. Fleskum, Helligum, Hindsted og Helligum herreder; cirkulæret og et eksempel på besvarelse er gengivet i: På embeds vegne. Kilder til danske forvaltningshistorie 1750-1920. Red. Erik Nørr og Karl Peder Pedersen. Kbh. 1998 s. 295-98.
23. Chr. Brønnum: Fabrikantlægene ved Gudumlund i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede (Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 2. Rk. IV, 1893-95, om skolevæsenet se s. 81-86).
24. LAV. Viborg bispearkiv. Årlige indberetninger 1807-35.
25. Fortegnelserne findes i LAV. Hornum Herreds Provsti. Diverse dokumenter 1792-1812.
26. LAV. Hornum Herreds Provsti. Diverse dokumenter 1792-1812 (læg: Degneembederne i Hornum Herred).
27. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. Bd. 3, s. 432; Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818. Kbh. 1893 s. 46-47; Alexander Rasmussen: De schimmelmanske Skoler. Aalborg 1914; Alexander Rasmussen: Kulturbilleder fra Grevskabet Lindenberg 1768-1825 i Brev fra Godsarkivet (Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1918-20 se især s. 202f, 210ff.).
28. Herom se levnedsskildringerne i LAK. Jonstrup Statsseminariums arkiv. Sager vedr. de til seminariet anmeldte og ankomende elever 1791-1805; Foldagers og Johansens levnedsskildring er gengivet af Ingrid Markussen i: Dansk Læreruddannelse Bd. 1. Odense 2005 s. 72 og 75.
29. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 114.
30. Georg Hansen: Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie. Kbh. 1944.
31. Konfirmation 29/9-1786 på instruktionen for skoleholderne ved Blendstrup, Gerding, Brøndum, Fræer og Haals skoler på Grevskabet Lindenberg § 5 (Fogtmans Reskriptsamling 1785-86 s. 578).
32. Penia eller Blade for Skole-, Industri-, Medicinal- og Fattigvæsen 1. årg. 1806 s. 170-71, 5. årg. 1810 s. 60 (gymnastikundervisning blev indført på Gudumlund Fabriksskole nov. 1806).
33. LAV. Viborg bispearkiv. Visitatser m.m. 1806-1900.
34. Christian Larsen (udg.): Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807. Kbh. 1999.
35. Christian Larsen (udg.): Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793. Kbh. 2002 (se bl.a. indledningen s. 14).
36. RA. Danske Kancelli. Approberede skoleplaner 1811-17, 1818-23.
37. Jens Hansen, degn i Sønderup-Suldrup 1796-1846 (Th. Johansen: Af Hornum Herreds Degnes Saga til 1814 m.m. Fra Himmerland og Kjær Herred 1943-44 s. 260).
38. Se oversigten over lærerne i Hornum-Fleskum herreder 1867-1880 (Skolen, præsten og kommunen s. 521-32).
39. Plakat 27/8-1818 ang. sommerskolegangen på landet (Schous Forordninger 1818-22 s. 240-41).
40. Skolen, præsten og kommunen s. 365.
41. Visitatsberetningerne er her opstillet alfabetisk efter herreder og pastorater. Kilder: 1812 og 1813: Viborg Bispearkiv. Visitatser m.m. 1806-1900 (C 2-640); 1815: Danske Kanc. 1. dep. Breve 1818 Nr. 109 (svar på Cirk. 8/4-1815 ang. oplysning om de før Forordning 29/7-1814 beskikkede læreres duelighed). 1814 blev skolebesøgene udsat, da amtsprovsten ventede på skoleanordningens iværksættelse. Litteratur anvendt til noterne: H. Friis-Petersen: Dimittender fra danske Skolelærer-Seminarier samt Privatister 1781-1880. I-IV (maskinskrevet. Århus 1949); H. Friis-Petersen: Studenterne ved Københavns Universitet 1740-1828. I-III (maskinskrevet. Århus 1958).
42. Jens Johansen, Blaagaard, se ovenfor.
43. Jfr. Adolf Sommer Nielsen: Degne og skoleholdere i Gudum, Lillevorde, Gudumlund og Gudumholm 1558-1956. Sejflod 1982.
44. G.M. Bech (1789-1848), lærer Gudumlund Fabriksskole 1812-48; jfr. Th. Johansen: Gregers Martin Bech (Fra Himmerland og Kjær Herred 1927-29 s. 362-74); Præst og Administrator s. 220-22.
45. Claus Johannsen, født i Moldenit ca. 1764, Kiel Seminarium 1790, lærer Fjellerad 1797, degn og lærer Gunderup 1797.
46. Poul Mørch (1786-1832), kapellan Gunderup-Nøvling 1813, sognepræst Mosbjerg-Hørmested 1821.
47. En fortegnelse over lærerne, der deltog i præstekurset hos F. Schiønning, Årestrup-Buderup-Gravlev findes i Præst og Administrator s. 138.
48. Om Claussen se ovenfor.

49. Frands Lassen, f. 1787, Borris 1811, lærer og kirkesanger Romdrup 1812, lærer Hasseris-Sophiendal 1815.
50. J.G. Sveistrup (1754-1840), student Aalborg 1771, degn Øster Hornum 1784, Bælum-Solbjerg 1795.
51. Laurits Funder (1762-1836), student Viborg 1782, degn Gravlev-Buderup 1791-1803, derefter Skørping.
52. Jens Foldager (1766-1822), Jonstrup 1794, lærer i Fræer.
53. Jens Petersen (1786-1826), Jonstrup 1810, lærer St. Brøndum.
54. Jfr. M. Larsen: Om Degne- og Skoleforhold i Als, Øster Hurup og Helberskov (Fra Himmerland og Kjær Herred 1951-52 s. 340-98).
55. Thøger Lassen Haugaard (1751-1831), sognepræst Als Sogn 1787-1831, provst Hindsted Herred 1806-14.
56. Friderich Justesen (1790-1859), student Aalborg 1808, degn i Als.
57. Frands Schade Guldmann (1781-1829), student Århus 1801, degn i Skelund.
58. Om degnene i Hornum Herred se Th. Johansen: Af Hornum Herreds Degnes Saga til 1814 m.m. (Fra Himmerland og Kjær Herred 1943-44 s. 224-69).
59. Erik Begtrup Holst (1766-1838), sognepræst Ellidshøj-Svenstrup 1800-12, konstitueret provst Hornum Herred, sognepræst Højby 1812-38.
60. H.A.C. Wedsted (1754-1800), sognepræst Nørholm 1792-1800.
61. Anders Knudsen Lund (1779-1819), student Roskilde 1801, degn Sønderholm-Frejlev.
62. Lars Jacobsen (1777-1830), Blaagaard 1805, lærer og kirkesanger Bradsted, senere lærer Nibe.
63. Niels Dahlsen født 1778, student Randers 1800, degn i Gravlev-Buderup 1803-30.

Erik Nørr (f. 1944), dr.phil., arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Sjælland m.v. Har udgivet bøger og artikler om skole- og kirkehistorie, forvaltningshistorie og socialhistorie i det 19. og 20. århundrede. Har bl.a. udgivet bøgerne: Det højere skolevæsen og kirken (1979), Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841 (1981), Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899 (1994), Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963 (2003). Har desuden bidraget med kapitler til Dansk Læreruddannelse bind 1 (2005) og bind 3 (1993).